

KŪRYBOS SUSVETIMĖJIMO ANDROGINIZAVIMAS: HOMOMORFINĖS SUBINCIZIJOS TRANSKRIPCIJA

Kęstutis Šerpetis

Klaipėdos universitetas

Politologijos katedra

Minijos g. 153, Klaipėda

El. p. smfdoc@centras.lt

Įvadas

Vėlyvosios modernybės socialinio ir kultūrinio gyvenimo heterogenizacija, decentralizacija ir ekscentracija kontraversiškai, bet dėsninai papildo poindustrinio gyvenimo būdo ekspansiją (t. y. urbanistinius, individualistinius, virtualistinius bei kitus akcentus ir diskursus) į itin besiskiriančių socialinių, kultūrinių, etninių ir kitų bendruomenių egzistencijos, saviraiškos ir funkcionavimo kontekstus.

Apskritai tokia struktūracija angažuojama kultūrinės-civilizacinės perspektyvos įžiūra, t. y. tradicijos ir šiuolaikybės modalumuose. Tačiau toks skirtingumas netiesiogiai, bet svariai sąlygojamas dabarties žmogaus spekuliatyvių ir veiklinių vaizdinių, intencijų ir projektų kaip pavyzdinių, klasikinių visai kultūrinei istorijai. Visi kiti – praeities patirtys, prognostiniai provaizdžiai ir pan. – atribojami nuo tų kanonų kaip parengiamieji, šalutiniai, deviantiški ir t. t. Tarsi užtikrinama būtina savirealizacijai laisvė dabartyje, po „istorijos pabaigos“ numanomoje kaip savotiškas „amžino-dabar“ geštaltas.

Moderniosios mentalinės orientacijos aiškintinos ne vien sekuliarizacija, racionalizacija ir progresizmo ideologija. Praktiniai-pragmatiniai apšvietos projekto pasiekimai, masinė, socialinė ir politinė demokratizacija bei technogeninės civilizacijos tapsmas suteikė minėtoms intencijoms aukščiausių ir kartu instrumentinių vertybių statusus. Viena vertus, tai padėjo išgryninti giluminius konstrukcinius ir spekuliatyvius jų pagrindus, kita vertus, paskatino esmingų visos ankstesnės istorijos vertinimui perskyrų legitimavimą. Pavyzdžiui, mokslo ir technologijų revoliucinis proveržis ekonominėje-industrinėje srityje lemtingai keičia tokio egzistenciškai reikšmingo žmogaus savipratai veiksmo kaip *darbas* profilį ir jo vertinimą tolesnėje civilizacijos evoliucijoje.

Pažymėtina, kad aibės panašaus pobūdžio pokyčių nėra paprasta

istorinė žmonių veiklos ir santykių formų kaita, bet jų permutacija reikšminių istorinių ir kultūrinių vyksmų sekose, t. y. faktiškai išlikdamas veikliniame socialinių įvykių horizonte. Fenomenas praranda savo anksčiau statusą, reikšmę ir netgi prasmę ne visiškai, pavyzdžiui, išstumiant jį iš centro į periferiją, pakeičiant funkciją ar sąlytį su aplinkine realybe ir pan. Tokios pakeitimo / sukeistinio transformacijos prasminis spektras aprėpiamas operacionalia susvetimėjimo proceso eksplikacija, kuri persmelkia ir visą antropologinių raiškų „lauką“ visuminiame kultūros, politikos, ekonomikos ir kitos žmogiškosios veiklos būdų istorinės-civilizacinės evoliucijos kontekste.

Kadangi visose šiose sferose regimi žmogaus imanentinių galių, jo poreikių, tikslų ir vaizdinių neištrinami „atspaudai“, t. y. refleksyvūs jo savivaizdžių ženklai ir giluminės jo siekių projekcijos, jų išryškėjimas, išgryninimas ir modernios formos konstravimas tampa aktualiausiu socialinės-teorinės žinijos tyriminiu uždaviniu. Jo tradicinių ir šiuolaikinių konfigūracijų ir prasminio-perspektyvinio turinio rekonstrukcija bei kultūrinė-konstruktvyvinė refleksija laikytina pagrindiniu šio straipsnio tikslu.

Darbas ir kultūra

Įprastas moderniam mentalumui požiūris į darbą kaip viso „gyvenimo projekto“ pagrindą tarsi sutampa su visomis kitomis žmogiškosios veiklos rūšimis interpretuojant jų vertingumą per darbo kaip produktyvios / rezultatyvios individo ir visuomenės savirealizacijos formos sklaidą. Šiuo atveju darbas jau visumiškai – ir semantiškai, ir turiningai, ir struktūriškai – tapatinamas su kultūra.

Šiuolaikinių kultūrinių industrijų fone toks lyginimas neatrodo neadekvatus, tačiau savo esme čia veikiau susidūriama su klasikine šventenybės-profanizmo binarine opozicija. Prancūzų meno istorikas J. Clair fiksuoja tokią skirtį jau pačiame lotyniško veiksmožodžio *colere* prasminiame dvilypume – *įdirbti* ir *apgyventi*. Tad ir kultūrą galima suprasti kaip gebėjimą apgyventi pasaulį, paversti jį gyvenamu. Dievai, apsigyvenę (*colere*) tam tikroje vietovėje, tapdavo jos saugotojais, savotiškais „vietos genijais“. Žmonės išpažindavo dievybės, apsigyvenusios jų vietovėje, kultą. Tad kultūra – tai tik nuokrypis nuo kulto, silpstanti jo išraiška (Clair 2010: 8).

Istoriškai žvelgiant, kultūros sakralumo išlikimas sąlygotas jos kūrinių suaugimu su jų atsiradimo aplinka ir jos tęstinumu, t. y. jos išsi-

šaknijimo problema. Jos evoliucija nesunkiai matoma mitų turinio kaitoje: jei etiologiniuose pasakojimuose regime daugybę tiesioginio dievų ir žmonių ryšio ženklų, sutapčių, perėjimų vienu į kitus (plg. Triksterio fenomeną), tai po žmonijos išplitimo bei žmonių ir dievų gyvenimo būdo perskyrimo prasideda savotiška agonistika. Žmonės (herojai) varžosi su dievais ir net juos įveikia; vieni dievai globoja žmones (Oziris, Prometėjas) ir moko juos įvairių amatų ir verslų, o kiti pasinaudoja jais tarpusavio intrigose.

Būtent tokios daugybinės užuominos mituose visumiškai reiškia, kad: 1) sakralinė kultūros dimensija redukuojasi į vieną iš daugybės simbolių lygmenų, o pagrindine kultūros paskirtimi tampa jau ne dieviškas, o profaniškas žmogiškas aplinkos apgyvendinimo ir įdirbimo būdas, t. y. instrumentali ir pragmatinė natūros dimensijos; 2) profaninė kultūra imama suprasti kaip gamtos (stichijų, *natūros naturans*) pakeitimo ir galų gale – pavadavimo būdas – „antroji gamta“ (*natura naturata*). Pats žmonių gyvenimo procesas imamas vertinti pagal kultūros išsiskverbimo į visas vidinės buitinės ir išorinės veiklos sferas ir rūšis, t. y. aplinkos kokybę vertinama ne per žmonių suaugimo su ja lygį, bet atsietai – per pačių žmonių kūrybos rezultatus, kurie jau nėra gamtos / aplinkos atkartojimas ir gali būti perkelti bei universaliai naudojami plečiant ryšius, sąveikas, komunikacijas tarp individų ir bendruomenių.

Kultūra, netekusi sakralumo statuso, virsta kryptinga ir tiksliai veikla užtikrinant biologinius ir istorinius žmonių poreikius, kurie apibrėžiami kaip *darbas*. Būdinga, kad istorijoje itin įvairuojantis požiūris į darbą vis dėlto aiškiai atriboja fizines, materialias ir intelektines pastangas, pvz., statant kulto objektus, kuriant poetas ar vaidinant teatre arba tiesiog dirbant sunkų fizinį darbą, atnešantį konkrečius vaisius, pavyzdžiui, žemės ūkio darbai. Neigiamą pastarojo (t. y. turiningo praktinio darbo) vertinimas mitologijose ir pasaulinių religijų šventuosiuose tekstuose (pavyzdžiui, prakeikimas darbui kaip bausmei, Abelio ir Kaino (žemdirbio) istorija ir kt.) giluminiame lygyje gali būti suprantami kaip, viena vertus, išorinės aplinkos, pasaulio, būties determinavimo pasekmė, ribojanti žmogaus prigimties polinkius ir potencialus, t. y. jo eventualios laisvės trajektorijų ribojimas ir, kita vertus, – kaip veiklinių įgūdžių specializacija, lemianti žmogaus raiškų siaurėjimą bei potencialų negebėjimą atremti gamtinius ir istorinius iššūkius ar duoti adekvačius atsakus.

Tokios užuomazginės žmonių veiklos – darbo ir kultūros kūrybiškumo – refleksijos, turėjusios lemtingų socialinių pasekmių ganėtinai

skirtingose istorinėse epochose, gerai žinomos. Pirmiausia tai pasakytina apie senovinės vergovės formas, būdingas visoms civilizacijoms. Tačiau pažymėtina, kad jei Rytų despotijose praktiškai visi gyventojai, įskaitant ir aukštuosius sluoksnius, valdininkus, kariuomenę ir kt., buvo potencialūs vergai dėl savo tiesioginės priklausomybės nuo aukščiausios valdžios, tai visai kita ir sudėtingesnė struktūra susiklostė antikinėse Graikijos ir Romos kultūrose.

Europinės antikinės visuomenės kvalifikavo darbą kaip priverstinę, gamtos poreikiais nulemtą būtinybę, iškreipiančią laisvų piliečių bendrijos organiškumą. Todėl darbas buvo: 1) išskirtas į privačią gyvenimo sferą, kurios ribos ir santykiai su viešąja – laisva piliečių saviraiškos ir visuomeninių reikalų sprendimo – erdve nuolat reguliuojama, taisoma, permąstoma (pvz., Aristotelio „Politikos“ baigiamieji skyriai pašvęsti laisvalaikio formų tobulinimo problemoms); 2) realiai dirbantieji (vergai, svetimšaliai, amatininkai, prekeiviai ir kt.) negalėjo turėti (ar gauti) pilietinių teisių ir jų teikiamų laisvių.

Tuo pat metu būtina matyti šios socialinės intencijos ambivalentiškumą: viena vertus, laisvė nuo materialinių-ekonominių poreikių tenkinimo darbu lėmė nepakartojamą „graikų stebuklą“, kurio socialiniais, politiniais ir civilizaciniais atradimais bei filosofinėmis, mentalinėmis ir kultūrinėmis išvalgomis naudojamos iki šiol, bet, kita vertus, šios preliminariai produktyvios socialinės laikysenos (elgsenos) deviacija į paraziitinį „duonos ir žaidimų“ nuostatos būvį Romos Respublikos saulėlydyje sukompromitavo diskriminacinį požiūrį į produktyvią darbinę veiklą.

Socialinė-filosofinė refleksija šias prieštaras įvardija kaip gilėjančią tarp spekulatyvaus stebėjimo ir aktyvios viešosios veiklos sankirtą. Žinoma, XX amžiaus socialinė filosofė ir kritikė H. Arendt, išryškinusi istorinę įtampą tarp *vita activa* ir *vita contemplativa* grandinės, pabrėžė pirmosios augantį reikšmingumą: „Kontempliacijos pirmenybė prieš veiklą pagrįsta įsitikinimu, kad joks žmogaus darbo kūrinys grožiu ir tiesa negali prilygti gamtiniam kosmosui, kuris svyruoja savyje nekintamas ir amžinas be jokio žmogaus ar Dievo įsikišimo“ (Arendt 2005: 4).

Ši perskyra, nužymėta dar Platono laikais, tapo atspirties tašku krikščioniškajam mąstymui, iškėlusiam dvasinės savistabos ir individualaus tobulėjimo perspektyvą. Kadangi darbas yra visuomenės ir gamtos santykio pagrindinė forma pasitelkiant dirbančiojo kūno galias, t. y. materialiojo pasaulio ontologinės būties manifestacija, jis laikomas antriniu,

išvestiniu ir laikinu. Aukščiausiu gyvenimo tikslu ir idealiu siekiu yra asketiškas gyvenimo būdas, kur darbas skirtas užtikrinti minimalius būtiniausius poreikius.

Dvasinio žmogaus ir Dievo ryšio individualizacija protestantizme suvaidino principinį vaidmenį ir perversinant darbo reikšmę gyvenimo pilnatvės sklaidoje. Čia pats darbas įgauna dorovinių-religinių pagrindimą kaip esminis pašaukimas ir pareiga realizuojant gyvenimo planą. Pagrindiniu motyvu tampa ne darbo rezultatai ir jų vartojimas, o paties darbo kaip veiksmo nuoseklumas, kruopštumas, nenutrūkstumumas kaip Dievo palankumo kiekvienam konkrečiam individui įrodymas, didinantis „amžinojo gyvenimo“ garantijas.

M. Wėberis pagrindė darbo etikos svarbą atsiradus ir įsitvirtinus kapitalizmui, akcentuodamas religinės modernizacijos vaidmenį šiame procese. Tačiau tolesnė visuomenės raida išryškino ne dvasinių, bet empirinių-praktinių bei veiklinių aspektų iškilimą, lėmusį industrinės visuomenės tapimą ir dominuojančią visose sferose įtaką. Būtent K. Marksas, analizuodamas pramoninio-prekinio kapitalizmo visuomenės raidą, akcentavo, kad: 1) darbas tampa visuomeniniu nuo pradžios iki pabaigos, galutinai išstumdamas individualias veiklas, amatininkus, dirbtuves į tolimą gamybos ir paslaugų teikimo periferiją; 2) darbas iškeliamas kaip principinis substancinis žmogiškumo apskritai matas, tuo pagilinantis (ir ontologizuojantis) socialinės žmogaus prigimties refleksiją.

Tokių reikšminių darbo komponentų kaip samdymas, profesija, darbo laikas, atlyginimas kvalifikacija ir kt. kontekste nublinksta ankstesnės socialinės, etninės, religinės ir statusinės vertybės, t. y. darbas tampa socialinės saviidentifikacijos ir veiklinio-praktinio mentaliteto validumo kriterijumi. Atitinkamai modernioje visuomenėje šie veiksniai lemia ne tik žmogaus gyvenimo būdą ir lygį, bet ir jo viešųjų – politinių, socialinių, ekonominių – galių bei potencialių realizavimo kelius bei priemones.

Tikslinė-racionalistinė darbo esmė reikšmingai ir nepataisomai perskiria, atriboja ir supriešina darbo ir kultūros santykius. Darbą vis labiau saistant su ekonominės plėtros imanentinių ir tiesioginių poreikių tenkinimu, pats žmogus virsta vienu gamybos ištekliu, įtrauktu į nepaliaujamą gamybinių technologijų procesą. Ekonominiai rinkos visuomenės prioritetai paverčia individus vartotojais, kurių poreikiai, prasmės ir vaizdiniai formuojami kaip gamybos ir prekybos procesų derivatai.

Šiame kontekste transformuojasi ir visa žmogaus veiklų įvairovė, įvardijama bendru „kultūros“ terminu. Jei darbas asocijuojasi su tiksline

ga, utilitarine ir rezultatyvia veikla, t. y. dirbtinių ir apskaičiuotų struktūrų, procesų ir santykių plėtojimu, tai istorinė kultūros sklaida pasižymi spontaniškumu, individualiais-asmeniniais dvasios proveržiais ir poelgiais, priešingais racionaliems, sisteminiams ir planingai organizuotiems darbo procesams. Skirtingai nuo pastarųjų, sudarančių sudėtingą daugiašakę gamybinių ciklų, išskirstytų į aibę atskirų operacijų ir segmentų visumą, kultūrinė veikla numanoma kaip išankstinė visuminė, holistinė, t. y. kaip idealaus plano realizacija originaliai pertvarkant stichinę pasaulėbūties aplinką.

Tokiu būdu darbinėje gamyboje numanomas (planuojamas) bendrasis tikslas yra vis menčiau aprėpiamas ir suvokiamas individo atliekamoje operacijoje. Galutinio siekio (rezultato, produkto) atskirties distancijos augimas visose žmogiškosios veiklos srityse lemia jų tarpusavio susvetimėjimo gilėjimą.

Kita vertus, analogiška tendencija persmelkia bei gilėja ir visose ryškesnėse kultūrinės veiklos sferose. Jų specializacija, žanrinė diferenciacija, formavimo, komponavimo ir kanalizavimo būdų bei priemonių nepaliaujamas gausėjimas ir įvairovė lemia jų tarpusavio nutolimą, ribų, limitų, autonomijos ir atskirtos „projektinės“ plėtros augimą. Tokios pakraipos ryškėja ir visose meninės kultūros srityse – literatūroje, vizualiniuose menuose, viešajame dizaine ir pan. Visos jos konceptualiai ir metodologiškai apibendrinamos jungtinėje „kultūrinių industrijų“ sampratoje.

Pagaliau būtina pripažinti, kad vėlyvojoje modernybėje specifiskai kinta, transformuojasi ir prisipildo nauju turiniu, intencija (paskirtimi) bei prasminiu atraktyvumu ir pats visos žmogiškosios veiklos rūšis bei būdus integruojantis ir konsoliduojantis bei kultūriškai ir vertybiškai legitimuojantis *kūrybos* fenomenas. Paties kūrybingumo proceso intelektualizavimas, technologizavimas ir metodinė redukcija sąlygojo specifinio, filosofinio, kultūrologinio, estetinio fenomeno nebūdingą (permanentinę ir netradicinę) sklaidą, vartojimą bei prasminio ir reikšminio krūvio modernioje socialinėje realybėje variatyvumą.

Minėtas daugiadimensinis transformacinis veiksnys – susvetimėjimas, įsismelkiantis netgi į savo binarinį-opozicinį *vis-a-vis* kūrybingumą, šios temos sklaidos kontinuume nusipelno ypatingo dėmesio dėl savo metodologinių ir euristinių potencijų bei pasekmių žmogiškosios egzistencijos ir autentiškos savirealizacijos kontekste.

Susvetimėjimas ir kūrybingumas: grįžtamieji ryšiai

Buvo minėta, kad darbas kaip žmonijos ir gamtos santykių šerdis jungia juos abu, tad yra iš esmės gamtiška veikla. Tokį ryšį sustiprina ir būtinybinis-prievartinis jo pobūdis – perdirbti gamtinę aplinką ir gaminti žmogaus gyvenimo būdai bei jo išlikimui reikalingus produktus, veiksmus, įgūdžius. Tačiau gilėjant intelektinei žmonijos autonomijai nuo aplinkos ir jos grubių priklausomybių, ima plėtotis laisvės nuo jos, taip pat jos imperatyvų refleksija. Praktinę išvadą iš šių teorinių prielaidų padarė jau graikai: kadangi gamtinių poreikių diktuojamas darbas riboja, sukausto galimų pasirinkimų horizontą, tikslinga pabandyti atskirti šias sritis, remiantis laisvumo kriterijumi kaip galimų atribojimų pagrindu. Šią distinkciją pabrėžia ir H. Arendt, teigdama, kad antikinė vergystė nebuvo vien eksploatacijos ir pasipelnijimo troškimo rezultatas, bet pirmiausia siekis atriboti žmogų (bendruomenės narį, pilietį, civilizuotą individą) nuo paklusnių gamtinėms determinantėms gyvūnų (Arendt 2005: 37).

Tokia pirmoji perskyra tarp žmogaus ir gamtos laikytina ir pirmąja darbo susvetimėjimo žmonijai forma. Naujausia ir aukščiausia kol kas tektų laikyti situaciją, besiklostančią poindustrinėse (informacinėse) visuomenėse: gamybos (ir vis didėjančio joje paslaugų kiekio) automatizacija ir visų valdymo procesų kompiuterizacija aštriai ir naujai iškelia jau minėtą graikų sprendimą. Esmingas ir sunkus galimų šios globalinės problemos reguliavimo variantų paieškos procesas nulemtas tuo, kad skirtingai nuo moderniosios civilizacijos, senovės graikai nebuvo totaliai ir griežtai ribojami ekonominiais imperatyvais bei šiuolaikinę viešąją pasiekiančiais, bet menkai reflektuotais ir paviršutiniškai intelektualiai įveikiamais, iš konteksto išplėštais „krizės“, „infliacijos“, „ekonominių ciklų“, „recesijos“, „bendrojo produkto“ ir kitais specifiniais terminais.

Jei Naujaisiais laikais prasidėjęs manufaktūrų bei fabričių gamybos išskaidymas į atskirus ciklus ir operacijas lėmė individų specializacijos bei profesionalizacijos nepalaujamą gilėjimą (besiplėtojanti iki šios, nors ir kitu kokybiniu pagrindu), tai jos gaminamų produktų galutinė išraiška, paskirtis ir likimas tapo neatskiriami ir nereikšmingi, t. y. prarado (skirtingai nuo menininko ar amatininko – vienetinių gaminių kūrėjų) asmeninės atsakomybės ir kūrėjo unikalumo išpaudą. Žmogaus darbo veiklos rezultatų susvetimėjimas inicijavo beasmeniškumo ir įtraukimo į dabar jau ne gamtinės, o socialinės rinkos stichijos ritmus ir dėsningumus, plėtrą. Atskirtumas nuo savo darbo rezultatų iš esmės atriboja patį

žmogų nuo jo esminių prigimtinių galių, kurios toliau pertvarkomos dėl išorinių socialinių, ekonominių, politinių ir kitų patirčių įtakų, pačiam individui nesuvokiamų ir neprieinamų, realizacijos modusų linkme. Taip pats žmogus virsta priedėliu savo paties poreikiais sąlygojamoje dirbtinėje aplinkoje, kuri diktuoja, kokias individo prigimties galias reikia plėtoti, kurias slopinti, neutralizuoti ir t. t. Žinomos socialinės kritikos institucijos, Frankfurto mokyklos teoretiko H. Markuzės pastebėjimu, tai „dvimačio žmogaus“ kūrimo intencija, kurios finale žmogus apskritai gali būti pašalintas iš principinių visuomeninių sprendimų erdvės.

Darbo susvetimėjimo formų gausa analizuojama daugelyje filosofinių, sociologinių ir ekonominių priedų, pvz., pasaulinio skurdo problemos aspektu išskiriamos socialinės deprivacijos, psichologinės ir egzistencinės dimensijos ir t. t. Iš tiesų fundamentalų socialinių-ontologinių statusų susvetimėjimo kategorijai suteikė jaunojo K. Markso „naujojo humanizmo“ interpretacijos ir vėlesnė politinės ekonomijos kritika, susiejusi pastarąjį (skirtingai nuo Hėgelio, suteikusio susvetimėjimui grynai spekuliatyvų transcenzuso rangą) su ekonominiais, materialiais santykiais ir struktūromis bei jų nepaliaujamais pokyčiais. Todėl marksizmo diskurse dominuoja darbo ir žmogiškosios veiklos kaip jo esminių jėgų sklaidos būdo atsiribojimas, nutolimas ir lemtingas visai žmonijos istorijai bei kultūrai supriešinimas.

Pabrėžtina, kad susvetimėjimas čia nėra fatališkas mistinio ryšio tarp darbo ir kūrybos, veiksmo ir jo rezultato kūrinio atsiejimas, netgi priešingas procesas – kontinualumo priešasčių–pasekmių grandinėje įtvirtinimas. Čia rezultatas – tai kito proceso pradžia ir taip be galo. Gamybės procesų tobulinimas įveikia esamus skirtumus tarp „pradžią“ ir „pabaigų“, siekdamas universalios ir nenutrūkstamos technologinių bei veiklinių procesų tąsos.

Tačiau esminiu kokybiniu susvetimėjimo momentu laikytini specifiniai žmogiškojo dalyvavimo transformacijos procesai. Žvelgiant plačiau, susvetimėjimu laikytinas žmogaus veiklos ir jos produktų virtimas autonomine, viešpataujančia ir priešiška žmogui jėga – socialine stichija. Kadangi susvetimėjimas varžo, iškreipia, eliminuoja humanistines asmenybės intencijas, jo įveika tampa galima tik dėl šuolio iš „būtinybės karalystės“ į „laisvės karalystę“. Tokia komunistinio idealo artikuliacija vis dėlto neparodo pozityvių tokio perėjimo ir įveikos būdų, priemonių ir mechanizmų, apeliuodama vien į universalią revoliucinę kūrybos poten-

ciją, kuri iš esmės nepasiteisino netgi didelėse istorinėse ir socialinės-politinėse visuomenių transformacijose.

Tuo tarpu pozityviu ir tolygiu (t. y. ne šuolišku, destruktiviui ir trūkšmingu) susvetimėjimo refleksijos ir reguliavimo būdu laikytinas asmenybės potencialijos interpretavimas. Čia susvetimėjimo išvalga siejama ne su visuomenei būdingu ydingumu (tai visų socialinių utopistų atspirties taškas), bet su sociumo atveriamomis galimybėmis ir savirealizacijai palankiomis aplinkybėmis bei veikiančiais socialiniais ir intelektualiniais atraktoriais.

Vadinasi, susvetimėjimo problema atsiranda ne multiplikuojant jo raiškos sritis ir kritiškai įvertinant jų ribas (liminalumą), bet kuriant pozityvias žmogiškosios saviraiškos sąlygų projektavimo realybę. Žmonės negali neplėtoti savo veiklinių, dvasinių, kultūrinių ir kitų gamybos ir kūrybingumo sferų, tad ir negali išvengti jų susvetimėjimo. Iš esmės visa šiuo pagrindu besivystanti „kūrybinė destrukcija“, liudijanti apie holistinių savo prigimtimi žmogaus giluminių galių fragmentaciją, gali būti suprantama kaip nepaliaujama ribų ir plėtos sankirtų dialektinė sąveika, kur susvetimėjimas kaskart kuria sienas, apribojimus, baigtinumus, o plėtos reikmės kaskart atskleidžia ir išryškina jų sąlyginumą. Jei įsivertina vienas šių polinių veiksnių, susidūriama su esminių žmogiškumo raiškų pilnatvės nepakankamumu, arba jo beasmenišką plėtos horizontu, arba su rizikinga ir avantiūrine individo manifestacija.

Tokiu būdu susvetimėjimas yra rezultatas, kad darbinėje veikloje įdaiktinama, t. y. suvedama į vieną iš daugybės galimų savo imanentinių galių formų, redukuodami įvairovę į neva substantyvų būvį.

Tokia prieiga vienareikšmiškai suponuoja instrumentalų tikrovės suvokimą, nors tai tik išteklius darbiniam-veikliniam pertvarkymui (įskaitant ir patį žmogų bei jo gyvenamąją aplinką), kuris traktuojamas kaip vartojimo ekspansijos erdvė. Vartojimo kriterijų imperatyvumas turi vis daugiau įtakos, įtraukia bei transformuoja ir tradicines menines veiklas, ypač vizualiuosius menus, susijusius su informacijos, reklamos, įvaizdžių, komunikacijos etc. technologijų plėtos atveriamomis neribotomis galimybėmis.

Kaip ir jo kūrinį, paties žmogaus susvetimėjimas reiškiasi jo savasties praradimu, t. y. jo holistinio tobulumo, harmonijos su istoriškai kintančia būtimi degradacija. Kitaip tariant, žmogiškoji susvetimėjimo dimensija reiškiasi situacijos, kurioje žmogus išgyvena savo ontologinę

vienatvę, plėtra. Kartu tai ir žmogaus „išbandymas laisve“ prarandant giluminį ryšį su *Kitu* bei gyvenimo prasmės ir egzistencijos neautentiškumo (t. y. absurdo) refleksija, kurios rezultatas – žmogiškoji būtybė įsisąmonina savo atskirtumą nuo savo kilmės, tikslo ir pirmiausia – nuo kitų žmonių, t. y. bendrabūvio kaip gimininės prigimties vienovės.

Kūrybos susvetimėjimo dialektika

Nors kūrybos procesas istorinėse kultūrose visada buvo reglamentuojamas ir reguliuojamas tam tikrais kanonais, jo skirtis nuo darbo ir netgi pabrėžtina kontraversija pastarajam buvo visiems meno ir kultūros vartotojams deklaratyviai kultivuojama ir akivaizdi. Darbas kaip būtinų poreikiams tenkinti daiktų gamyba sąveikauja su gamtine aplinka ir perdirba jos natūralias medžiagas vartotojo poreikiams, tad yra praktinė-tikslinė veikla. Šiuo pagrindu graikai teigė apie dirbančiųjų vienybę su gyvuliais dėl: a) biologinių poreikių tenkinimo priklausomybės nuo gamtos; b) kūniškųjų galių pajungimo tokiai veiklai totalumo. Visa tai paverčia žmogų *animal laborans* tiesiogine prasme, todėl žmogaus kaip laisvos būtybės pagrindinis uždavinys – išsivaduoti iš šios neadekvačios žmogiškumui priverstinės būklės.

Čia regima reikšminė socialumo prigimties skirtis: marksizmas teigia, kad būtent darbas „sukūrė žmogų“, o ilgaamžė kultūrinė refleksija teigia apie žmogiškumo išsilaisvinimą nuo šios išoriškos būtinybės. Pirma, darbas ir jo rezultatai turi baigtinę, tikslinę ir funkcinę, t. y. „adresinę“ paskirtį, determinuotą konkrečiais taikomaisiais poreikiais, tuo tarpu meninė kūryba orientuota į istorinius ir idealius poreikius: viena vertus, suvokti ir išreikšti pasaulį bei žmogaus vietą ir vaidmenį giluminėje būties santykių santvairoje, kita vertus – paties žmogaus tos būties akivaizdoje savivoką.

Antra, ir darbe, ir kūryboje žmogus sąveikauja su aplinka, daiktais ir procesais. Tačiau darbo atveju tokia sąveika baigiasi produkto atsiradimu, o kūryboje rezultatas yra tik pradžia, kai kūrinys pateikiamas vartotojui ir imamas vertinti, įprasminti bei perprasminti istorinėje ir kultūrinėje kitų žmonių recepcijoje bei patirtyje. Darbo procese sukurtas gaminyš desakralizuojamas, nes čia kūryba deindividualizuojama, o prasmė ir paskirtis galutinai įtvirtinamos vartojamoje vertėje, eliminuojančioje idealiąsias jo dimensijas ir pirmiausia – sukurto daikto inovatyvume. Pavyzdžiui, konvejerinė gamyba visiškai panaikina joje kuriamų produktų

išskirtinumą, asmeninį individo indėlį ir produkto originalumą. Čia gamintojo, gaminio ir vartotojo ryšiai iki galo anonimizuojasi ir iš esmės depersonalizuojami visų minėtų dėmenų atžvilgiu. Taip *animal laborans* vis skatina greitesnę ir gilesnę visuotinę susvetimėjimo procesą, ištrinanti dvasinį darbo turinį.

Trečia, kūrybiškumo dimensija skiriama ir praktiniame technikos–technologijos diskurse. Apskritai technikos filosofija tiria ne tik žmogaus ir mašinos santykį, bet ir estetinių, architektūrinių, struktūrinių–izomorfinių proporcijų techninėje kūryboje problematiką. Technikos muziejai, pramoninis dizainas, taikomoji techninė ir eksperimentinė estetika savo atribotose erdvėse ir fragmentuose bando pavaduoti sakralinį kūrybos statusą pasaulietiška profanišku logosu.

Suprantama, minėti aspektai charakterizuoja ne veiklos evoliucijos dezintegraciją ir nuosmukį, lyginant su pirmaprade vienove, bet sudaro probleminių praktinį–veiklinį diskursą, siekiant nustatyti susvetimėjimo mastus bei ribas, išryškinančias destruktivias jo intencijas moderniose Vakarų visuomenėse.

Kūrybiškumo susvetimėjimas

Jau minėti darbo ir kūrybiškumo saitai turi evoliucionuojančios binarinės opozicijos pobūdį – jų tarpusavio atitikimas yra atvirksčiai proporcingas. Jei darbas siejamas su medžiagų ir laiko sąnaudomis, užimtumu, tai kūryba pirmiausia reikalauja laisvalaikio, t. y. pastarojo esmė glūdi laisvėje nuo gamtinio–biologinio determinizmo, lemiančio būtent tokį viso darbo proceso charakterį. Darbe veikiame atitinkamai pagal gamtos dėsnius ir išnaudojame juos savo tikslams. Tuo tarpu kūryba numano aktyvų ir inovatyvų siekį pakeisti natūralią tvarką, seką, dydį ir proporciją. Čia kuriami daiktai siejami ne tiek su biologiškai artikuluojamais poreikiais, bet su antropologiniais–dvasiniais vaizdiniais. Todėl dėl kūrybos rezultato atsiranda daiktai, kurių gamtoje apskritai neegzistuoja (neatsiranda) – tai namai, įrankiai, įstatymai, kurie sudaiktinami pačiame gyvenimo procese, kuriame identifikuoti ir stabilizuoti yra skirti pagal išankstinius idealius sumanymus.

Tačiau toks įsitikinimas apie kūrybos prigimtį galėjo dominuoti antikoje, kur darbinis ir kūrybinis gyvenimas buvo radikali prielaidė, arba viduramžiais, kai aukščiausiu kūrybiniu subjektu, demiurgu ir pasaulio kūrėju besąlygiškai pripažįstamas Dievas. Tačiau jau Renesanso titanų

deklaracija apie Dievo darbo neužbaigtumą ir jo užbaigimą jau žmogaus pastangomis bei Apšvietos humanistinis patosas susiejo kūrybingumą su žmogiškosios dvasios potencijomis – intuicija, vaizduote, iracionaliu, mistiniu pasaulinės visovės išgyvenimu ir t. t.

Apskritai, žvelgiant į Vakarų kultūrinio mentaliteto evoliuciją, galima teigti, kad į kūrybiškumo statusą gali pretenduoti daugybė disciplinų ar profesinių veiklų ir praktikų, kurios pasiekia savo brandą istorinėje ir socialinėje realybėje bei įgauna kompleksinio ir pliuralistinio sisteminio fenomeno lygį, todėl tradiciškai su menu siejamas kūrybiškumas. Iškilus mokslui, pamažu aktualizavo mokslinės kūrybos refleksiją, o XX amžiuje tokį lygį pasiekė technika ir technologija, kartu stimuliuavusios techninio, estetinio-kūrybinio ir euristinio diskurso artikuliaciją.

Taip pamažu kūrybiškumo samprata (d)evoliuciuoja nuo pirmapradžio dieviškojo kūrimo akto – pasaulio sutvėrimo – iš tuštumos žmogaus būtiškosios kūrybinės saviraiškos link, kuri jau nėra pirmojo mėgdžiojimas, bet virsta konstruktyvine formavimo veikla, orientuota kurti suprantamą ir valdomą tvarką (harmoniją) iš pirmapradžio spontaniško, bet potencialiai turiningo chaoso. Sunykus ar nepasikliaujant Apvaizdos autoritetu įsigali „ne-alibi Būtyje“ nuostata, transcendentiškaipareigojanti patį žmogų atsakingai pačiam kurti (formuoti) pasaulį.

Šia linkme „didžiausią indėlį kūrybiškumo tyrinėjimams davė psichologijos mokslas“, dėl kurio „XX amžiaus viduryje pradėjo populiarėti pragmatinis kūrybingumo vertinimas, iš kurio buvo išplėtos trys garsiausios praktinės kūrybingumo teorijos – „smegenų audra“, „išradingų sprendimų teorija“ ir „lateralinis mąstymas“ (Levickaitė 2010: 206).

Būtent šioje sferoje ir dabartiniame kūrybinio mąstymo etape išryškėja ir sublimuojasi kūrybiškumo susvetimėjimo tendencijos, impli-citiškai nužymėtos jau graikų mitologijoje, t. y. *hybris* idėjoje. Žmogus, peržengiantis savo paskirties kosmose ir būtyje ribą, baudžiamas dievų: Fajetono, Prometėjo, Sizifo, Tantalo, Polikrato ir kt. Analogiškos istorijos sutinkamos Biblijoje: Babelio bokšto statyba, Sodomos ir Gomoros gyventojų amoralizmas ir pan., kurios pabrėžia katastrofiškas žmogaus saviraiškos, pažeidžiančios natūralias jo būties galimybes pasaulyje, pasekmes.

Modernios technogeninės civilizacijos mastai ir imperatyvai, išreiškiantys viršžmogiškųjų tikslų racionalizmą, suponuojantį paties žmogaus neatitikimą tolesnei pasaulio įtvarkai, eliminuoja principinį vertybi-

nį žmogiškąjį kapitalą. Perspektyviniame tokios raidos kontekste – „žmogus atšaukiamas“... Čia kultūroje sudaiktintos jėgos susvetimėja savo kūrėjui, virsdamos priešiškomis jam priemonėmis. Kitaip tariant, susvetimėjimas čia reiškiasi kaip žmogaus kontrolės savo veiklos rezultatams praradimas. Kadangi tokia kūryba buvo jo paties saviraiška, susvetimėjimas sykiu reiškia žmogui ir savęs paties praradimą.

Pažymėtina, kad šiame savęs praradimo veiklos procese susvetimėjimas tik prasideda kaip *Kitabūties* tapsmas. Šiuo atveju jis reiškiasi kaip nepalaujama asmenybės difuzija į abstrakčias socialines-simbolines figūras ir statusus. Čia žmogus tampa jų personifikacija, o jo kūrybinės pastangos nukreipiamos totalinių abstrakcijų „sugyvinimui“ palaikyti. Netgi savo pačios atžvilgiu į tokias struktūras įtraukta asmenybė tampa personifikacija su vis didėjančia distancija savo autentiškumo esmei ir turiniui. Tai vyksta todėl, kad abstrahuotoje socialinėje aplinkoje žmogus su savo ypatybėmis ne tik išstūmiamas iš dalyvavimo ir bendradarbiavimo formuojant sociumo „audinį“, bet ir iš socialinės praktikos apskritai, jei nekultivuoja bendrųjų rutinizuotų veiksmų bei raiškų formų. Taip susvetimėjimas aprėpia visą socialinę kūrybinės individo savistabos erdvę – veikloje ir jos rezultatuose, asmenybinėje saviraiškoje, intelektiniame tobulėjime, kultūriniame-dvasiniame tapsme ir t. t.

Tuo pat metu būtina atsižvelgti, kad susvetimėjimas nėra kažkoks išoriškas, į sociumą patekęs užkratas. Istoriniame sudėtingų kompleksinių darinių tapsme susvetimėjimas yra to darinio dalių, segmentų specifikacijos, tobulinant vidinę viseto-sistemos struktūrą, pasekmė. Neatsitiktinai K. Marksas nuolat akcentavo, kad kapitalizmo žlugimo būtina sąlyga yra jo esminių sudėtinių dalių visiškas išsivystymas, t. y. visų jo potencijų bei išteklių įkūnijimas į politinę-ekonominę ir socialinę-kultūrinę realybę, nes be to perėjimas į laisvės nuo susvetimėjimo karalystę apskritai neįmanomas. Todėl ir susvetimėjimo totalumas neatmaino visuminių gamtinių ir visuomeninių ryšių, santykių ir procesų įsisavinimo veiklos, kurioje asmenybės adaptuoja, pritaiko ir konkretizuoja didžiąsias socialines abstrakcijas savo istoriniams mastams ir intencijoms.

Susvetimėjusios ir dehumanizuotos socialinės tikrovės įsisavinamos, todėl paradoksaliu būdu aktualizuoja, sužadina asmenybinio kūrybingumo stimulą, įsikūnijantį naujoje sociumo kokybėje. Jei tradicinėje visuomenėje labiau išsivysčiusios socialinės struktūros ir privilegijuoti socialiniai sluoksniai dėl turimų išteklių galėjo eksploatuoti neišlavintas,

primityvias socialines mases, tai labai sudėtingoje modernioje visuomenėje tokia tvarka neįmanoma: kompleksinis sociumo valdymas reikalauja kvalifikuotos, išsilavinusios, „sudėtingos“ socialinės daugumos. Priešingu atveju eksploatuojamomis tampa sudėtingos asmenybės. Kaip teigia V. Kemerovas, susvetimėjimo problema iškyla kaip sudėtingos veiklos priklausomybė nuo elementarios veiklos, potenciali socialumo plėtra – nuo paprasčiausių jo formų, o socialiniai-organizaciniai procesai – nuo atskirų sudedamųjų jų dalių (Кемеров 2003: 138).

Vadinasi, išsivysčiusių visuomenių socialinės struktūros realizuojasi kaip visavertės, t. y. išskleidžia savo pozityvias savybes kultūrinės žmonių veiklos procese. Jei tokia stimuliacija nepakankama, socialinė kokybė lieka susvetimėjusi ir stabdo asmenybinės socializacijos sklaidą visuomenėje, t. y., jei tokie socialiniai fenomenai netarnauja asmenybės viseto brandinimui, tai virsta fragmentuotais ir instrumentaliais socialinės eksploatacijos būdais ir priemonėmis – tiesioginėmis ar latentinėmis. Kadangi jų nekompensuojamas pašalinimas iš socialinio audinio atveria tam tikras lakunas asmenybių socialinėje savisklaidoje, jas užpildo manipuliatyvinės strategijos, apimančios tiek socialinius konstruktus, tiek socialinių grupių ir individų sąmones.

Tokiu būdu susvetimėjimas šiuolaikinėje socialinėje organizacijoje reiškiasi kompleksinių ryšių struktūros suprastinimu ir jų redukcija į beasmenius institutus – normas, taisykles, procedūras, unifikuojančias visą potencialią socialinę įvairovę. Socialinių daiktų primityvizacija kompleksinio socialinio viseto kontekste gilina jau vykstančių procesų aritmiją, o perėjusi kritinę įtampos ribą sukelia anomijos grėsmę. Todėl kūrybinis požiūris į konsoliduojančias sociumą sudėtines dalis – individus, grupes, socialines kategorijas – tampa būtina stabilios, ritmingos socialinės saviorganizacijos sąlyga.

Viena aktualiausių pastaraisiais dešimtmečiais iškyla gendrinė (lyčių) socialinių ir kultūrinių sąveikų kokybės, identifikacijos ir socialinės vertės bei dalyvavimo kūrybiniuose procesuose problema. Istorinis-kultūrinis ir socialinis-antropologinis skirtingų lyčių santykių kompleksinis sociumo reguliavimas, siekiant visoviško socialiai ir kultūriškai reikšmingų sprendimų ir tikslų, numano giluminę ir visavertę šio klausimo ekspoziciją ir analitinį struktūravimą.

Kūrybiškumo androgenizacija

Kūrybos susvetimėjimas viešumoje – pasaulyje, socialinėje-kultūrinėje ir civilizacinėje aplinkoje – reiškia ne jo sunykimą, išnykimą, bet priešingai – energingą metastazių pliūpsnį į sritis, kurios niekada su kūrybiškumu nebuvo siejamos. Kūrybiškumo pragmatizacija atvėrė kelią kūrybinių idėjų sklaidai – jų skverbimuisi ir daromai įtakai informaciniams, technologiniams, vizualiniams ir kitiems profesiniams dariniams. Modernių kūrybinių industrijų populiariausios sritys yra leidyba, dizainas, teatras, mados industrija, muzika, kinas, rinkodaros organizacijų vadovybė bei medicinos farmacija, inžinerija, chemija, biologija ir kitų, su intelektine nuosavybe dirbančių industrijų (Levickaitė 2010: 208).

Šių baigtinių ir lengvai technologizuojamų sferų poveikio aplinkai, pasauliui didinimas, t. y. demiurgo galių (gyvybės–mirties, būties ir gyvenimo virtualizacijos, ilgaamžiškumo ir t. t.) perėmimas ir eksploatavimas konkrečiuose komerciniuose-praktiniuose projektuose gilina susvetimėjimą inicijuojant nenuspėjamą ir nereguliuojamą *Kitą* (t. y. veiklą ar tikslų, rezultatų ir pan. potencialų vartimą golemu, frankenšteinu, simuliakru).

Realus kultūrinis ir istorinis nemirtingumas kaip esminis demiurgo savilegitimacijos būtyje pagrindas, įsikūnijantis daugybėje formų, vis dėlto išskiria ir akcentuoja būtent antropologinius, t. y. tiesiogiai su žmogiškumo plėtra susijusios veiklos aspektus. Šiuo atveju charakteringa V. Bartninko atlikta senovės graikų asmenybiškumo rekonstrukcija, oriai išsprendžianti H. Arendt išryškintas *homo faber* (kūrybinio žmogaus) ir *homo laborans* (gamintojo) sąvokas moderniose visuomenėse paradoksus: „Bendri politiniai sumanymai reikalauja žmonių, gebančių prasmingai bendrauti tarpusavyje ir atrandančių bendras prames. Žmonės turi būti drąsūs, siekti garbės ir pasitikėti vienas kitu. Jie trokšta pasaulio, kuriame galėtų jaustis tvirtai, todėl tesės savo pažadus ir sieks nemirtingos šlovės poliui ir sau“ (Bartninkas 2010: 6). Čia pabrėžiami prigimtinių žmonių būties elementų – prasmingumo kūrimo, bendrų tikslų ir sutartinės veiklos – vieningumas sąveikaujant su pasauliu. Tokios fundamentinės filosofinės sąveikos išraiška – kūrybinė evoliucija (A. Bergsonas), kurios eigoje kūrybiškai ir produktyviai įveikiamas jų eventualus susvetimėjimas. Tokia veiksmena remiasi bendruoju būties ir žmogaus sutapties mechanizmu. Todėl pagrįstai laikytina, kad „kūrybos pagrinde glūdi iracionali žmogaus susvetimėjimo nuo pasaulio motyva-

cija; ji stimuliuojama pastarojo įveikos tendencija, funkcionuodama „teigiamo grįžtamojo ryšio“ principu; pats kūrybos produktas tik paskatina procesą, paversdamas jį lenktynėmis dėl horizonto. Tokiu būdu kūrybos dėka realizuojamas žmogaus ryšys su pasauliu. Kūryba pati save stimuliuoja“ (Дружинин 2002: 52).

Kadangi tokį kūrybišką santykį gali realizuoti tik visumiškas žmogus, viena pagrindinių „antropologinio posūkio“ problemų tampa tokio visaverčio, visapusio ir įvairaus žmogaus vaizdinio refleksija bei artikuliacija šiuolaikiniuose sociohumanitariniuose ir technologiniuose diskursuose.

Kultūros antropologijos ir metodologijos literatūroje ši tema išreiškiama *androgino* kaip tobulo žmogaus vaizdiniu. Savo metafizine prasme – tai dievybės kaip „priešybių vienybės“ (N. Kubietis) žemiškoji manifestacija. Skyręs šiai temai specialų darbą žymus religijų istorikas ir kultūrologas M. Eliade pabrėžia šio simbolio metafizinės reikšmės kaitą, sąlygotą epochos kultūrinės dvasios stovio: „Dvasinių krizių situacijose išskildavo jutiminiai-erotiniai androginizmo aspektai, t. y. hermafroditizmas, kuris iš esmės tėra gamtos klaida. Tačiau tik ritualinis androgenas galėjo būti pavyzdžiu ir idealu, kadangi jam būdinga ne anatominė organų sutaptis, bet simbolinė magiškų-religinių galių simbolinė vienovė, siejanti abi lytis“ (Элиаде 1998: 52).

Dar antikinė gnostinė ir neoplatonikų mintis kreipėsi į lyčių vienovės idėją kaip visuotinį Dievo ir pasaulio atributą. Teigiant, kad būtis įkūnija tobulumą, pastarojo raiška pirmiausia išvelgiama *visoviškoje vienovėje*. Regimos įvairovės giluminį tapatumą išreiškia dieviškasis *coincidentia oppositorum* (Элиаде 1998: 56). Visuotinę intenciją vienovės link įkūnija ne tik mitų apie dievų androginizmą paplitimas, bet ir kosmogonijų schematika, besiremianti pasaulio atsiradimo ir kosmogoninio kaušinio ar pirmapradės visovės, turinčios sferos formą. Pasak M. Eliade, tokio reiškinio negalima paaiškinti nepripažįstant, kad tie mitai, priskiriantys dievybei ir aukščiausiai realybei nedalomą visovės statusą, kartu išreiškė priimtina dievybės vaizdinį ir netgi patenkinamą tokios realybės vaizdinį bei tuo pat metu skatino žmogų suartėti su šia pilnatve ritualų arba mistinių reintegracijos technikų pagalba (Элиаде 1998: 56).

Visiškai suprantama, kad pagrindinis pirmykščių maginių apeigų ir ritualų kultivavimas skirtas kurti ir įtvirtinti pavyzdinius bendruomenės narių elgsenos modelius. Todėl ir androginizacijos simbolinis-ritu-

aliniis atkūrimas bendrose genties, grupės apeigose natūraliai įsiterpia į iniciacijos ceremonijų ciklus (M. Eliade pažymi, kad nepraėję iniciacijos genties nariai nepriskiriami jokiai lyčiai). Tik įgavę bent jau nominalų patyrimą apie abi lytis ir jų vienovės pajautą individai įsilieja į mistinės pirmapradės vienovės srautą. Preliminarus vienio išgyvenimas tampa būtina sąlyga bet kurio kito – apibrėžto, konkretaus ir bendro visiems nariams – egzistavimo būdo suvokimui. Būtent kaip konjunktūrinio ir adekvataus duotai žmogiškosios būties fazei.

Kosmogoniniai mitai apytiksliai vienodai vaizduoja pirminę pasaulio būseną – nedalomą ir neapibrėžiamą, beformę ir beribę masę, kurioje implicitiškai glūdi vis įmanoma įvairovė. Kosminio kiaušinio skilimas, gimdantis Žemės–Dangaus, vyrų–moterų, juodo–balto ir kitas dichotomijas lemia visą tolesnę skirčių ir fragmentacijų istoriją. Tačiau regime, kad jau pirmykštėse bendruomenėse atliekami konsolidaciniai ritualai, skirti esamo (t. y. jau dichotomizuoto, ne-vienio) būvio įtvirtinimui. Savo turiniu ir mistine intencija jais stengiamasi atkurti pirminės pasaulinės vienybės situaciją, t. y. tarsi „sulipdyti“ pasaulio, žmonijos suirusią sutaptį.

Kūrybingumo raiškos šiose ritualinėse androgeninėse praktikose gali būti išvelgiamos jų siekiamuose tiksluose: a) kūrybiškai imituoti susvetimėjusios pasaulio ir žmogaus skirtis susiliejinimo būdų paieškose, implicitiškai numanant tobulo ir lygaus Dievui žmogaus idealo konstravimą, t. y. savaip rekonstruojant pirminį kosminį-sferinį (Platonas) žmogaus įvaizdį; b) bandant demiurgiškai atgaminti pirmapradę vienovę bet kurioje konkrečioje istorinėje-evoliucinėje pasaulio būties situacijoje. M. Eliades terminais kalbant, androgenizacijos aktai mistiškai eliminuoja kasdienio-profaniško egzistavimo beprasmybę ir, peržengdama jo ribas, grįžta į sakralinio pirmapradžio būvio padėtį

Panašių transcendentinių-kultūrinių žmogaus virsmų evoliucija neturi vien epizodinio ar chaotiškai-ekstravagantiško atspalvio, nes įvairiomis formomis tokia tendencija ryškėja visos žmonių kūrybinės evoliucijos vyksme.

Subincizija ir moderniosios jos transkripcijos

Maginė-mitologinė pirmykščių visuomenių pasaulėjauta viena-reikšmiškai tapatina ne tik visumą su dalimi (mistinės participacijos principas), bet ir veiksmą su žodžiu, tad ir jų tarpusavio neatitikimai aiškintini atliekamų ritualų netobulumu. Tačiau neabejojama principiniu tokio

tapatinimo rezultatyvumu. Todėl, pavyzdžiui, androginizacijos ceremonija galėjo būti išskirstyta į autonomiškus etapus ir lygius, kuriuos jungia „visko su viskuo“ transcendentinis ryšys, kurį būtina nustatyti kiekvieno bendruomenės nario atžvilgiu sudėtingos iniciacijos procedūrų priemonėmis.

Būtent todėl antropologai ir religijų istorikai nesutaria, ar subincizija laikytina atskira ir savarankiška simbolinės androginizacijos forma, būdinga Australijos aborigenų gentims ir kai kurioms Polinezijos tautelėms, ar tai dalis platesnio iniciacijos komplekso. Bet kuriuo atveju ši archajinė maginė praktika buvo skirta vyrų–moterų skirčiai tam tikro perėjimo laikotarpiu eliminuoti (Suger 1967: 355–358; Cawte 1968: 961–964).

Techniškai subincizija (*sub + in + ceese*) yra ritualinis vyro kapšelio apatinės dalies įpjovimas siekiant imituoti moterų menstruacijos vyksmą. Atitinkamai ši natūralistinė pirmykščio apipjaustymo versija ir jos metu demonstruojamas kentėjimas simuliuoja gimdymo kančias, tuo pačiu gaunant bendruomenės pritarimą įgyti palikuonių.

Naujausioje „Kūno antropologijos enciklopedijoje“ pateikiama subincizijos kaip vieno iš keturių iniciacijos ceremonijos segmentų interpretavimas. Pirmiausia visi kandidatai suskirstomi į amžiaus grupes ir išbandomas jų atsparumo skausmui gebėjimas. Po to seka ritualinis kandidato pagrobimas ar izoliavimas tam tikroje sakralioje vietoje (olėje, miške, požemyje). Trečia dalis susideda iš ritualinės įpjovos apatinėje uretros sienelėje, iš kurios sruvantis kraujas iškilmingai aukojamas šventajai ugniai. Galutinis etapas – kai po kelių dienų tylėjimo ir izoliacijos laikoma, kad kandidatas pasiekė brandą ir apibrėžtumą tiek amžiaus, tiek lyties identifikavimo atžvilgiu (Lodder 2008: 399–402).

Toks subincizijos operacijos įterpimas į reikšminių bendruomeninių ritualų tarpą kitų tyrinėtojų laikomas mechanišku, todėl ieškoma kitų jos atsiradimo ir kultivavimo aiškinimų. Pavyzdžiui, subincizija siejama su gimimų reguliavimu, ypač vietovėse be vandens išteklių. Kiti ieško simbolinio pagrindimo (kurį patys aborigenai neigia), lygindami taip apdorotas vyro genitalias su kengūros (pagrindinio simbolinio gyvūno aborigenų kultūroje) seksualine galia. Treti subinciziją laiko kvazimedicinine imitacija apsaugant genitalijas nuo parazitų. Psichoanalitikai nurodo kastracinio komplekso atkartojimo variantus Edipo mito kontekste ir t. t.

Visais atvejais sutinkama, kad lytinio dimorfizmo atkūrimas, lydimas vyrų persirengimo moterų drabužiais, šamanų lytinių iškrypimų sąmoningas kultivavimas ir kitos ypatybės, liudijančios apie lyčių perskyrimo reliatyvizaciją, skirtos priminti pirmąją pasaulio ir žmogaus vienovę. Todėl aprašyti metodai susiję ne tik vyro lytinio organo apipjaustymo (cirkumcizija, ekscizija, incizija, subincizija) ypatybėmis, nes ir moterų (kliterodektomija, „faraono apipjaustymas“, praktikuojamas Sudane) ritualiniai kūno pakeitimai iš esmės yra androgino idėjos archetipinė išraiška, kuri, pasak K. Jungo, yra „priešybių kūrybinio vienijimo simbolis“ (Юнг 1998: 176).

Kaip kūrybinio požiūrio į pasaulio ir žmogaus susvetimėjimą bei jo įveiką natūralistinėmis magijos priemonėmis, subincizijos ritualinė praktika laikytina apibrėžtai homomorfinė, t. y. čia atkuriamo tobulo žmogaus–pasaulio vaizdinys neturi vienareikšmio tarpusavio sutapimo būtent dėl tiesmuko, materialaus ir mechaniško tapatumo atkūrimo bandymo. Homomorfizmo procedūra įmanoma, kai viena sistema yra supaprastinta kitos kopija, todėl atspindi pirmąją tik per jai prieinamas priemones ir būdus.

Tačiau jau mitologijų viešpatavimo epochose pastebimas tiesioginių binarinių opozicijų sudėtingėjimas įvedant mediatorius – tarpininkus – tarp žmogaus ir Dievo, herojaus ir aplinkos, gyvųjų ir mirusiųjų tarpusavio santykiuose. Mitotyroje toks tarpininkas (apibendrintai įvardijamas Triksteriu) perimtas iš K. Jungo darbų bei europinių mitotyrynių studijų (P. Radinas). Rusų etnologė J. Černiavskaja pabrėžia, kad „Triks-terio archetipas patenka į mitą iš sąmoninių psichikos gelmių ir pamažu plečia savo funkcijas: atitinkanti žmogaus sielos nedalomumą psichologema transformuojasi į bet kurio inovatyvumo pradą. Nors pagrindinė Triks-terio funkcija – būti nedermių dermė tašku, gimdančiu novaciją“ (Черявская 2004: 38).

Daugybėje mitų žinomi personažai – Lokis, Varnas, Hermis ir kt. – pasižymi hipertrofuotu konfliktiškumu, vaikiškumu, dvilypumu (pvz., lygčiu androgenizmu), juokdaryste ir nenusėjamumu. Šios savybės tampa ypač svarbios kultūros krizių epochose, nes tokių mediatorių elgsena, viena vertus, griauja neadekvačias kultūros formas ir, kita vertus, siūlo alternatyvas ir naujas kultūrinės gaires bei normas, elgsenos būdus ir t. t. Todėl Triks-terio kūrybiškumas turi universalų pobūdį, t. y. reiškiasi ir kaip kultūrinis herojus, maištininkas, *Kitas*, kuris peržengia

ribas (transcenduoja jas) ir novatoriškoje kultūrinėje kūryboje atranda naują produktyvų sakralumo–profanumo santykį.

Androginizmo kaip *Kito* problemą kėlė ir M. Bachtinas, ypač savo darbuose apie juokinę liaudies kultūrą ir komunikacinį–dialoginį jos pobūdį. Reikia akcentuoti, kad, pavyzdžiui, F. Rable romano analizėje iškeliamas „pažintinės kūno kūrybos“ (F. Nyčė) klausimas. Ieškodamas reikšminių–prasminių struktūrų kilmės šaltinio M. Bachtinas kreipėsi į kūno ekspresijos ir ekscentrizmo dinamiką specifinėse situacijose. M. Bachtino metodologijos tyrėja M. Soboleva teigia, kad karnavalo metu „kūnas nuolat peržengia savo ribas, atsiranda tapsme ir netenka griežto identiško, atveria savyje savą *Kitą* ir bet kuriuo momentu gali patirti gana prieštaringas metamorfozes, todėl yra nemirtingas ir gali atsikurti kitais pavidalais. Vienu metu kūnas būna gražus ir atgrasus, patrauklus ir atstumiantis. Jo ambivalencija tampa nuolatiniu prasmės šaltiniu“ (Соболева 2009: 91).

Kaip matyti, viduramžių liaudies kultūroje pirmykščiai maginiai ritualai (natūralistinė subincizijos procedūra kai kuriose Rytų kultūrose kultivuojama ir šiandien) transcenduoja į kultūrinį–simbolinį teatralizuotą reginį ir demonstraciją, paisant visuomenės (bendruomenės) stabilumo ir dekonstravimo viešuose renginiuose dialektikos. Toks tikrovės sukeistinio, jos išmaštymo ir įprasminimo būdas susijęs su išvalgos ir supratimo pokyčiais, iš esmės tampa įmanomu būtent dėl visoviškos realybės prigimties: čia ribų tarp tvarkos–netvarkos variatyvumo (liminalumo) pagrindumas remiasi simbolizacijos, virtualizacijos ir projektyvumo metodologinėmis dimensijomis.

Dėl jų įtakos kinta diskursiniai požiūriai į kultūrinės–dvasinės prasmės, žmogiškosios realybės pilnatviškumą siekiant įvertinti adekvatumą. Todėl jo tobulinime svarbu atsižvelgti į minėtų kūrybiškumo dėmenų (virtualizacijos, projektyvumo, euristikos) indėlį dekonstruojant, rekonstruojant istorinius–kultūrinius kūrybiškumo susvetimėjimo įveikos etapus, ciklus ir stadijas.

Preliminariai ir sąlygiškai galima išskirti tokias schemines stadijas:

- gamtinę–natūralistinę (subincizija kaip iniciacijos viseto dalis);
- konstruktyvią–simbolinę (semiotinių prasminių figūrų – patėrnų (triksteriai, Dievo paikšai) – demonstracija);

- viršgamtinę-virtualią-projektyvią (transplantacijos, kiborgizacijos, digitalinių tikrovės projekcijų modeliavimas).

Istoriškai ir metodologiškai vertinant, kūrybinis požiūris į pasaulį ir jo transformacijos kartu yra kūno ir dvasios binarizmo sprendimo evoliucija teorijoje ir jos kultūroje. Jos eigoje išauga ir tampa savarankiškais analitiniais modusais transkultūra, t. y. „ne bendrybės ir identitetai, būdingi kitoms kultūroms, bet kultūrinė įvairovė ir universalumas kaip vienos asmenybės valda. Transkultūra – tai virtualus vieno individo priklausomumo daugeliui kultūrų būvis“ (Эпштейн 2003: 420).

Lygia dalimi naujų kreatyvių žmogiškumo aspektų sklaida gali būti išvelgiama transhumanizmo idėjų plėtroje, orientuotoje į kokybiškai aukštesnę žmogaus stadiją kaip begalinio visuminio žmonijos tobulėjimo garantija. Šiame kontekste androgenizmas kaip metodologinis kreatyvumo strategijų adekvatumo projektyviniams-futurologiniams žmogiškųjų būtybių gabumų plėtros uždaviniams principas atveria naujas euristines tyrimines galimybes.

Apibendrinimas

1. Poindustrinė civilizacija, skatinanti socialines-ekonomines, kultūrinės atskirtis bei visuomenės fragmentaciją, skaldo prigimtinį žmonių solidarumą ir integralumą. IndIVIDŲ tarpusavio atskirties gilėjimas yra sąlygojamas profesijų, vartojimo, masinės kultūros, komunikavimo technologijų sklaidos.

2. Techninio-konstruktivistinio darbo ir gyvenimo būdo priešprieša tampa kūrybinės profesijos, stimuliuojančios asmenybės savisklaidos ir integralumo dialektinę vienovę. Kūrybinis procesas susvetimėja esamai būčiai demiurgiškai ją perkurdamas, t. y. kaskart tarsi kurdamas pasaulį iš naujo, inicijuodamas naujas jungtis ir sąryšius, naują įvairovės ir chaoso visetą. Priešybių vienovė čia reiškiasi *coincidentia oppositorum* – jų tarpusavio papildomumo forma, tad visos opozicijos, ypač antropomorfinės, virsta sąlyginėmis. Žmogaus visybiškumas kūrybos akte redukuoja tradicines lyčių opozicijas, grąžindamas kūrėjui jo prigimtinį – Androgeno – tobulo, visaverčio žmogaus statusą.

3. Kūrybiškumo oponavimas technogeninės civilizacijos konstruktivizmui skatina jos funkcionalizmo, partikuliarizmo ir kitų susvetimėjimo formų įveiką androgenizmo imitavimo, simuliacijos, karnavalizacijos kaip dvasinio viseto atkūrimo ir palaikymo kelio pasirinkimą. Simbolinė androgenizmo išraiška laikytinas *subincizijos* ritualas, žinomas pirmykš-

tėse bendruomenėse kaip savotiškas visybiško-dvilyčio žmogaus fizinio provaizdžio gentinėse iniciacijų apeigose imitacija.

4. Šios mitologinės-maginės procedūros homomorfizmas modernios asmenybinės saviraiškos akte vertintinas kaip originali Androgino mitologemos transkripcija ir individualios kūrybinės raiškos istorinio-kultūrinio universalizmo parafrazė. Jų modernių simbolinių, virtualių ir projektyvių dimensijų eksplikacija demonstruoja naujų postmodernios civilizacijos kultūrinių praktikų ir technikų transgresyvumo potencialas.

LITERATŪRA

- Arendt H., 2005: *Žmogaus būklė*. Vilnius: Margi raštai.
- Bartninkas V., 2010: Vita active ir politicos nuosmūkis. *Kultūros barai*, 9.
- Cawte J. E., 1968: Further Comment on the Australian Subincision Ceremony. *American Anthropologist*, 70 / 5.
- Clair J., 2010: Blefas vardu kultūra. *Kultūros barai*, 7 / 8.
- Levickaitė R., 2010: Kūrybingumo fenomenas kaip kompleksinio reiškinių evoliucija. *Logos*, 63, balandis-birželis.
- Lodder M., 2008: Subincision. *Cultural Encyclopedia of the Body*. New York.
- Singer P., Desole D., 1967: The Australian Subincision Ceremony Reconsidered: Virginal Envy or Kangaroo Bifod Penis Envy. *American Anthropologist*, 69 / 3 / 4.
- Дружинин В. Н., 2002: *Психология общих способностей*. Санкт Петербург: Питер.
- Кемеров И. Е., 2003: *Социальная философия*. Курс лекций. Москва.
- Соболева М. Е., 2010: Карнавал деконструкции: бахтинская концепция диалогического разума. *Вопросы философии*, 12.
- Чернявская Н. В., 2004: Трикстер, или путешествие в Хаос. *Человек*, 12.
- Элиаде М., 1998: *Мефистофель и Андрогин*. Москва.
- Эпштейн М., 2003: *Транскультура. Проективный философский словарь*. Москва.
- Юнг К. Г., 1998: *Архетип и Символ*. Москва.

ANDROGYNISATION OF ALIENATION OF CREATIVITY: TRANSCRIPTION OF HOMOMORPHIC SUBINCISION

Kęstutis Šerpetis

Summary

The article deals with a problem of alienation of creative work and its evolution from Antiquity to Modernity. Growth of the alienation between the Humanity and the World stimulated struggle for the Return to primordial World totality.

The article discusses the ancient symbols and magic rites intended for the reproduction of primordial human nature by the subincision rites of the Australian aborigines. The presence of interrelations between Androgyny and subincision rites and their modern allusions in the postmodern cultural actions is proven.